

2014

2

XL. ÉVFOLYAM

András Csaba
Cristian Réka M.
Darab Ágnes
Fried István
Józan Ildikó
Kálmán C. György
Ladányi István
T. Szabó Levente
Tverdota György
Z. Varga Zoltán

Ujfalussy

Szemle

Cristian Réka M.

TUDOMÁNY ÉS „EGYÜTTALKOTÁS” – EGY ELMÉLETI KÉPLET LEKÉPEZÉSEI

– Bollobás Enikő: *Egy képlet nyomában – Karakterelemzések az amerikai és a magyar irodalomból*. Balassi Kiadó, Budapest, 2012. 234 lap –

Bollobás Enikő legújabb könyve az alanyképzés performatív aspektusait mutatja be, a kérdéskör nyelvészeti és irodalomelméleti kontextusából növesztve ki azt a „képletet”, amelyet előbb elméleti konstrukcióként definiál, majd a könyv második részében szövegértelmezési modellként használ. A bahtyini együttalkotói tudat [*co-creativity*],¹ az „aktívan válaszoló megértés”² módszerének tudományra alkalmazása történik itt, amennyiben Bollobás egyrészt egy szerteágazó elméleti kontextusra válaszol „aktívan”, s annak eredményeképp egy eredeti, invenciózus „képletet” gyárt, másrészt ezt az „aktív válaszoló megértést”³ kiterjeszti az irodalmi szövegekre is, a legváltozatosabb irodalmi művek szövegközeli olvasására. Jól érthető és mindvégig érdekfeszítő olvasmány is ez a könyv, amelyet a frappáns elméleti összefoglalások emészthetővé, a szellemes példák és azok találó elemzései pedig izgalmassá tesznek.

Három oszlopon áll az elméleti konstrukció, mégpedig a szubjektumelméletek, a performatív elméletek és az alakzattan egy-egy oszlopán. Az *alany mint elméleti kérdés* című fejezetben előbb azt vezeti le Bollobás, amiként a Ferdinand de Saussure-höz és Émile Benveniste-hez kötődő strukturalista fordulat után kikristályosodott a Jacques Lacan, Louis Althusser és Jacques Derrida nevével fémjelzett posztstrukturalista szubjektumfelfogás. A szerző akkor kezdi finomítani és részletezni bemutatását, amikor a posztstrukturalista felfogáson belüli diszkrepanciákra tér ki, mégpedig az alanyiség és az ágencia foucault-i visszacsempészésére a szubjektum halálát hirdető elméletbe. Ezt a posztmodern elbizonytalanodást ütközteti a feminista szemléletek alanykonceptiójával, sorra véve Gayatri Spivak, Jessica Benjamin és Nancy Miller téziseit, majd részletesen bemutatva a Michel Foucault-val különös szövetségre lépő Judith Butler legfontosabb munkáit, és nyomon követve Butler Foucault-nak adott válaszait.

¹ Mihail M. BAHTYIN: *Speech Genres and Other Late Essays*. Szerkesztette Caryl EMERSON és Michael HOLQUIST. Fordította Vern W. MCGEE. University of Texas Press, Austin, 2004. 142.

² Mihail M. BAHTYIN: *A beszéd műfjai*. Fordította KÖNCZÖL Csaba. In *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*. Szerkesztette KANYÓ Zoltán, SIRJÁKI István. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988. 253.

³ I. m. 254.

A nyelvészeti performativitás-elméletek képezik a következő fejezet tárgyát, J. L. Austintól a John Searle-höz és H. Paul Grice-hez köthető beszédaktus-elméletekig. Bollobás erre az alapra építi a performativitás-koncepciót a szubjektumelméletben kamatozó butleri nagy *trouvaill*e, a szubjektumperformativitás-elmélet bemutatását. E két elmélet – a szubjektum- és a performativitás-elmélet – keretezi azután az alanyi és tárgyi megképzés megkülönböztetését taglaló következő fejezetet, amelyben Bollobás az ágencia kérdését tárgyalja, előbb egy frappáns példából kiindulva induktív módon haladva az itt kimunkált elméleti konstrukcióig, majd az elmélet hozadékát deduktív módon újra szellemes példákon bemutatva. A kiindulásként felvett példa teljesen magától értetődő, afféle „naná!” reakciót vált ki az olvasóból – csak azt nem értjük, más szerzőknél miért nem olvashattunk eddig róla. A „logocentrizmus eredetpontjának tekinthető” Ótestamentum Istenéről van szó, akit Bollobás szerint a megszólító ideológia *par excellence* alanyként rögzít a zsidó-keresztény kultúrkörben. Egyrészt abszolút ágens, akinek ágenciája abban megnyilvánul, hogy „az Ige által megteremtí a világot”; másrészt nyelvtani alany, aki a mondatban kizárólag az alany nyelvi pozícióját foglalhatja el. Ezt írja Bollobás:

„A Mindenhatóra nem lehet grammatikai tárgyként utalni; neve »VAGYOK A KI VAGYOK«, [...] még említeni sem lehet másképp, mint alanyi pozícióban: »A VAGYOK küldött engem ti hozzátok«” (2Móz 3,14). Hasonló okokból nem lehet rá vizuális tárgyként sem utalni; Mózes nem láthatja arcát, és általában is tiltott a képi ábrázolás: „Ne készíts magadnak faragott képet vagy bármely alakot arról, ami az égben fönt, a földön alant és a vízben a föld alatt van” – hangzik a második parancsolat (2Móz 20,3). (32.)

A továbbiakban az indukciónak érvelési pályáját követve veszi sorra a (beszélő és látó) pozicionalitás feminista, pszichoanalitikus és vizuális stúdiumokban kidolgozott értelmezését, vagyis Jacques Lacan, John Berger, Laura Mulvey, Michel Foucault, E. Ann Kaplan és Teresa de Lauretis legfőbb téziseit foglalja össze. Majd a dedukción körülvél zárja eszmeifuttatását, meggyőző példákkal világítva meg elméleti konstrukciót, amelyekben a hatalom terébe lépő személy hol „senkivé”, hol „valakivé” lesz megképezve. Az amerikai történelemből és irodalomból vett példákat (köztük az Amerikai Függetlenségi Nyilatkozatot, Henry Wadsworth Longfellow *Miles Standish udvarlása* című versét, Zora Neale Hurston és Toni Morrison egy-egy regényét) itt már a korábban megépített elméleti alapokra állítva elemzi, beleszöve az elméletek bemutatásakor hangsúlyozott főbb tételeket.

A következő nagyobb fejezet révén lép be a retorikai szemlélet, amikor is a kötet szerzője a katekrisis alakzattani történeti kontextualizálása után ezt a trópuszt jelöli meg a performativitás *par excellence* alakzatának. Itt az Emily Dickinson-kutatásoknak szentelt első számú amerikai szakfolyóiratban (*Emily Dickinson Journal*) korábban megjelent nagyszabású tanulmányára⁴ építve rögtön alkalmazza is

⁴ Enikő BOLLOBÁS: *Troping the Unthought: Catachresis in Emily Dickinson's Poetry*. The Emily Dickinson Journal 21/1. (2012) 25–56.

ezt a tételt az amerikai költő sajátos fogalomalkotásának performatív-katakretikus jellegének bemutatására. Bollobás szerint Dickinson mesterfogalmai tekinthetők katakreziseknek, amelyeket „sajátos jelentésbővítő mechanizmusok” révén állított elő, mintegy „helyet találva a nyelvben” ezeknek a mindaddig „ismeretlen fogalmaknak vagy jelentéseknek” (55.). Az Emily Dickinson-interpretációt új, invenciózus szempontrendszerrel gazdagítva mutatja be a szerző kiemelve Dickinson poétikájának katakretikus sajátosságait, a sosem volt jelentések birodalmába behatoló trópusok megképző képességét. Bollobás szerint Dickinson senkivel össze nem téveszthető, egyéni hangja valójában éppen ennek a fogalmi-retorikai invenciónak köszönhető: ez az, ami kiemeli őt az amerikai költészettörténet egészéből.

A megképzett alany mint katakrezis című következő fejezet az eddig felvezetett elméletek szintézise, egyúttal Bollobás képletének első tagja, amelyben a munkát keretező három elmélet – vagyis, mint előbb említettem, a szubjektumelmélet, a performativitás-elmélet és a szöveg tropizálására vonatkozó elmélet – találkozik. Butler és Spivak nyomán és az ő *gender*-felfogásuk mintájára Bollobás azt állítja, hogy az olyan jelölők, mint „férfi” és „nő”, „fekete” és „fehér”, „heteroszexuális” és „homoszexuális” „nem egy eleve létező, esszenciális jegyekkel bíró jelöltre vonatkoznak, hanem az inflektiók mentén (és a megfelelő társadalmi normarendszer kényszerítő alakításával) megképzett katakrezisek” (56–57.). Ekként egyik „[s]em tekinthető a jelenlét megjelenítésének, vagyis újra-felmutatásának”, vagyis nem utal „egy, a megképzést megelőzően már létező jelöltre [...], nem arra referenciális” [57.]. Ezt az elméleti szintézist szövegolvasással támogatja meg, az alanyképzés egy sajátos amerikai változatának bemutatásával: a puritán megtéréstörténetről van szó, amelyben látványosan megjelenik az önformálás eszménye mint performatívum és mint katakrezis (57.).

A könyv gerincét alkotó *A társadalmi nem megképzései* című fejezetben folytatódik az elméleti szintézis, az eddig lefektetett teóriák összefonása. Itt áll össze a képlet, amikor előbb Bollobás a metafora és a katakrezis két klasszikus alakzatát (pontosabban a retorikusok által precízen megkülönböztetett metafora-katakrezist és a tiszta katakrezist) a *gender*-performativitás két változatával felelteti meg, majd párhuzamba állítja az alanyi és a tárgyi megképzés kétosztatúságával. A metafora (vagy metafora-katakrezis) esetében „a társadalmi normaként rögzült szöveggönyv szöveghű lejátszása történik”, vagyis „a társadalmi nemiesített személy a *gender*-szkripthez igazodik, annak normáját követi”, miközben az alakzat nem „a nő alanyiségának valóságára utal, hanem a patriarchátus hatalmi diszkurzusára” (66.). A tiszta katakrezis esetében „már diszkurzusra való utalásról sem beszélhetünk” – inkább „[új] jelölőkből összeállott konstrukciókról” (67.); ez maga a „derridai *el-különbözés*, amely kizárólag a jelölők szintjén működik, azaz az »odabenn« világában” (67.). A katakrezis alakzata olyan modell szerint interpretálja a *gender*-megképzés folyamatait, amelynek fényében érthető lesz a nagy ketősségek, a metafizika nagy bináris oppozícióinak lebontása. A katakrezis performativitásával kapcsolatban a szerző kijelenti: „a katakrezis alakzatával a nyelv hozzá létre, teremt meg – szintiszta performálással – azt a fogalmat, amely azelőtt nem létezett” (69.).

A következő alfejezet tér ki az alanyi és a tárgyi megképzés kétosztatóságának alakzati párhuzamaira, rámutatva a nő tárgyi megképzésének metaforikus, illetve alanyi megképzésének katakretikus szerveződéseire. A szerző itt, szellemesen, két váratlan forrásból meríti példatárát, amikor előbb a magyar népdalok, majd Emily Dickinson énképzéseit tárgyalja, mindkét esetben rámutatva a normakövetés metaforikus és a radikális megképzések katakretikus jellegére. Bollobás már 2005-ös irodalomtörténetének⁵ kiváló Dickinson-fejezetében is részletesen foglalkozott a költő női szubjektumkonstrukcióival – nem véletlen, hogy az irodalomtörténetet bemutató számos recenzens közül többen ezt a *gender*-szempontú elemzést dicsérik leginkább. Bényei Tamás recenziójában például „a nem kérdésének fontos és termékeny szempontjára” mutat rá, méltatva, hogy Bollobás „konkrét szöveghelyek alapján amellett érvel, hogy Dickinson költészetének »kísérleti« jellege nőiségéhez is kapcsolódik”.⁶ Egyébként számos internetes blog lelkesen reflektál Bollobás Dickinson-fejezetére, legfontosabb ezek közt Gordon Ágata Irodalmi Centrifuga-blogja⁷ és a „Bezzeganya” blogja.⁸ A 2012-es könyv Dickinson-fejezete meggyőzően különíti el azt a két nőalakot, amelyet Dickinson a metafora és a katakretízis mentén képzett meg, performatív módon, hol normakövetőként, hol normákat elvető, sosem volt tartalmú fogalomként. Az elméleti szintézis és a szövegelemzések kifejezetten izgalmasan fonódnak össze ebben a fejezetben.

Az alanyképzés alakzati konstrukcióinak bemutatására további szövegelemzések olvashatók, mégpedig Szerb Antal, Török Sophie, Márai Sándor, Ignotus, Szócs Géza, Kosztolányi Dezső, Kaffka Margit, Németh László, Rácz Zsuzsa, valamint számos amerikai szerző (Henry James, Theodore Dreiser, Kate Chopin, Edith Wharton, William Faulkner, Tennessee Williams, Flannery O’Connor, Gertrude Stein, Djuna Barnes, H. D., Carson McCullers) írásairól. Az amerikai szerzők szövegeinek elemzése már benne voltak Bollobás 2010-es könyvében,⁹ amely akadémiai doktori értekezésének rövidített, kissé átdolgozott változata, de a magyar szövegek elemzése mind új. Ezek közül is kiemelkedik Kosztolányi *Édes Annájának*, a három Márai-szövegnek (*Kaland, A gyertyák csonkig égnek, Válás Budán*), Kaffka Margit *Színek és évek-jének* és Németh László *Iszonyának* a kritikai olvasása. A Márai-fejezetben különösen imponáló a Girard-féle háromszög megtermékenyítő alkalmazása. Itt „a nő feletti kontroll sajátos technológiáinak” működését mutatja be Bollobás, s a Claude Lévi-Strauss, René Girard, Gayle Rubin és Eve Kosofsky Sedwick által felállított tételt – „miszerint a patriarchátusban a nő alapvetően a férfiak közti kapcsolat közvetítő eszköze” (108.) –

⁵ BOLLOBÁS ENIKŐ: *Az amerikai irodalom története*. Osiris, Budapest, 2005.

⁶ BÉNYEI TAMÁS: *Beleírás, átirás, szétrrás*. BUKSZ 19/4. (2007) 331.

⁷ Lásd <http://icibiblio.blogspot.hu/2006/03/bollobas-enik-az-amerikai-irodalom.html>, valamint http://centrifuga.blog.hu/2012/12/10/versvasarnap_emily_dickinson

⁸ Lásd <http://bezzeganya.posttr.hu/a-lelek-sajat-tarsat-valaszt-emily-dickinson-vilaga>

⁹ *They Aren't, Until I Call Them? On Doing Things with Words in Literature*. Peter Lang, Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford, 2010.

performatív szubjektumelmélet-konceptiójával ötvözi. Különös szabályszerűséget fedez fel itt a szerző, rámutatva, hogy a „Girard-féle háromszögben megképzett férfi barátok és eszközszerű-közvetítő nők sémája számos Márai-szövegben fellelhető; ezekben két férfi, de közülük is inkább a dominánsabb alkalmazza a sajátos kontrolltechnológiát” (109.). Hasonlóan új meglátásokat tartalmaz a *Színék és évek*-nek szentelt fejezet – amelyben Magdát a patriarchátus asszony-szkriptje szerint megképzett metaforikus figuraként mutatja be, Máriát pedig a gondolkodó nő katakretikus képződményként. A fabulaelemek feltűnő ismétlődése okán Bollobás a *Színék és évek* ikerregényének tekinti az *Iszonyt*, s rámutat, hogy itt is a „normakövetés vezet tragédiához”, Nelli és Sanyi tragédiájához egyaránt, és „éppen annak a személynek a halálához, akit látszólag alanyként képez meg a patriarchátus szövegek könyve” (137.). Így ír Bollobás:

„A regényt a lehetséges szkriptek sajátos problematizálásaként értelmezhetjük: mintha azt a kérdést vetné föl, hogy a patriarchátus kötelezően keretezi-e mindenki életét, illetve hogy egy általánosan patriarchális társadalomban kibújhat-e valaki – és éppen az alárendelt nő – a patriarchátus megképzése alól. Keretezési problémáról van tehát szó, hiszen a tragédiát többek között az okozza, hogy míg az asszony úgy érzi, hogy a házasság-szkripten kívül létezhet más szkript is, addig a férfi elképzelni sem tudja a patriarchális-heteroszexuális parancson – vagyis a hierarchiát feltételező, s e hierarchiában a nőt alárendeltként megképző heteroszexizmus képletén – kívüli létet.” (138.)

Vagyis a patriarchális diszkurzus a férfit „is tárgyként képzi meg, aki végül az áldozat áldozatává válik” (138.).

A *gender*-megképzés képletét végül egyéb alanyi inflekcio-típusokra is alkalmazza a szerző. Előbb a szexualitás megképzéseit vizsgálja, pontosabban a meleg szubjektum metaforikus és katakretikus változatait, valamint a szexuális és *gender*-kódok találkozását Herman Melville, Oscar Wilde, Arthur Miller, Nádas Péter és Henry James műveiben. A Másik státusában való rögzítettséget más relációkban is kimutatja Bollobás, hiszen „azonos folyamatok helyezik a Másik tárgyi pozíciójába a nőt, a meleg és (amerikai kontextusban) az afro-amerikai személyt, s a nőiség, a melegség és a feketeség szubjektumképző jegyei gyakran átfedéseket is mutatnak” (172.). Az érdekesítő James-fejezetek konklúziójaként Bollobás kijelenti: „a homoszexualitás jamesi fogalmának fontos eleme lesz [...] nemcsak a barátságot átható szükségszerű titokzatosság, illetve a narratívát meghatározó kódoltság, de a homoszexuális férfi narcizmusa, valamint általában a homoszexualitás tárgyi pozícióban való rögzítése is” (179.).

Végül az *A többszörösen ragozott alany megképzései* című fejezetben előbb a *passing* jelenségének elméleti megalapozása történik. Bollobás kijelenti, hogy „a társadalmi nem és a faj nemcsak katakrezis, hanem maga a derridai *différence*, „elkülönböződés”: nem jelölt–jelölő viszonylatban működik, hanem kizárólag a többi jelöltől való „elkülönbözése” okán” (184.). Ezután az identitásváltás két változata, a teljes átlépés és a játékos ragcsúszás eseteit veszi sorra, elemelve Mark Twain

nemrég felfedezett komédiája mellett több amerikai szerző (James Weldon Johnson, Nella Larsen, Vladimir Nabokov, David Henry Hwang) regényeit.

Mintaserű az, ahogyan Bollobás teljes szabadsággal dolgozta át saját korábbi, angol nyelvű könyvét úgy, hogy egyetlen mondat nem azonos az angol és a magyar kötetben. Vagyis nem lefordította a fejezeteket, hanem új könyvet írt, amelyben minden új: új az elméleti alapvetés, új a háromirányú elméleti megközelítés, új a tropizálódás folyamatainak beiktatása, a metaforikus és katakretikus megképzések jelensége. És a szövegelemző fejezetek közé bekerültek a magyar irodalomkritikában is újat mondó, magyar irodalmi szövegelemzések.

A könyv erényei között ki kell emelni sajátos problémaidézési eljárását, amely az angol-amerikai elméleti diszkurzus hatását tükrözi. Amint a Balassi Kiadó által 2012 decemberében szervezett könyvbemutatón Bollobás elmondta, az érthetőség kötelező az angolban: olyan nyelv ez, amelyben (talán a puritán tiszta stílus még mindig uralkodó normája miatt) az író felelőssége a közérthetőség – ekként az írónak róható föl, ha az olvasó nem ért mindent. Az említett utalási-idézési módszer pedig abban áll, hogy minden újabb kérdéskört úgy tárgyal, hogy nem pusztán neveket dob be, se nem jellemző mondatokat idéz innen-onnan, hanem részletezi a probléma elméleti előzményeit, összefoglalja a vonatkozó érvelések lényegét, és ütközteti a vitatkozó teoretikusok álláspontjait, amelyekből azután fejleszt ki saját képletét. Mintha minden egyes problémagóc alatt mélyfúrásokat végezne, amikor a releváns tételek kritikai összefoglalását adja, miközben saját gondolatmenetét követve össze is kapcsolja ezeket az eszmefuttatásokat. Talán Michel Foucault és Judith Butler szubjektumelméletének ütköztetése szolgálja a legjobb példát erre a szimultán vertikális és horizontális haladásra, amikor a posztmodern és feminista szubjektumfelfogás kettéválasztásán túl a kötet szerzője a két teoretikus vonatkozó esszéit egymással szembesítve e két irányzat váratlan találkozását mutatja be (19–26.). Bollobás hasonló elméleti mélyfúrással támogatja meg a Carson McCullers-elemzést, amikor kritikai összefoglalását adja Emmanuel Lévinas interszubjektivitás-elméletének és a Nancy Chodorow és Jessica Benjamin nevéhez köthető feminista szubjektivitásmodellnek, hogy azután ezek konklúzióit kamatoztatva vonja le saját következtetéseit (149–150.).

Talán az angol és az amerikai humán tudományokban elterjedtebb ez az idézési módszer. Két szerző jut az eszembe, akik rendszeresen és bravúrosan alkalmazzák: az angol irodalomtudós Mary Jacobus¹⁰ és az amerikai történész Linda K. Kerber.¹¹ Magyarországon meglehetősen ritkán lehet találkozni ezzel az idézési módszerrel – hol a művek tételeinek összefoglalója hiányzik, hol a szintézis vagy az önálló saját konstrukció, hol az irodalmi szövegre való alkalmazás. Hogy csak a szubjektumelméleti témában maradjunk: az elméletek tételes felvonultatásának

¹⁰ Lásd többek között Mary JACOBUS: *Reading Woman – Essays in Feminist Literary Criticism*. Methuen, London, 1986.

¹¹ Lásd többek között Linda KERBER: *Towards an Intellectual History of Women*. University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1997.

iskolapéldája Séllei Nóra 2007-es könyve, a *Miért félünk a farkastól?* című,¹² amely Magyarországon elsőként és azóta is egyedülálló módon mutatta be az angol nyelvű feminista kultúrakritika minden fontos állomását. Nem szintetizáló és nem kifejezetten szövegelemző mű, bár a könyv második felében a feminista szemléletet a magyar irodalom és irodalomtudomány több produktumán teszteli. És Séllei 2012-ben megjelent könyve szolgáltatja a ritka példát arra a nagyszerű hármastalálkozásra is, amelynek meglétét Bollobás könyvében kiemelttem: *A másik Woolf*¹³ című monográfiára gondolok, amelyben az „elméleti-kritikai kaleidoszkóp” alapján előáll a saját elméleti konstrukció, majd e konstrukciót négy Woolf-regény elemzésében szövegolvasási módszerként alkalmazza a könyv írója.

Bollobás könyvére visszatérve, úgy vélem, nagy erényei közé tartozik könnyedsége. Olyan, masszívan elméleti alkotásról beszélhetünk itt, amely – miközben minden szempontból megfelel a legszigorúbb tudományos elvárásoknak – érdekfeszítő, izgalmas olvasmány. Hogy e könyv szerzője mennyire tudja, hogyan kell itt-ott könnyíteni a tudományos prózán, azt jól mutatja az a példabeszéd, amely a *Szubjektumperformativitás* fejezetnek ad lendületet felütést. Ebben a történetben – amelynek csattanója lett egyébként a 2010-es Peter Lang-kötet címe (*They Aren't, Until I Call Them*) – három baseballbíró beszélget:

„A legfiatalabb így ígér szakértelmet: »Én azt jelzem [mondom be], ahogyan van« (*I call them the way they are*). A második így szól: »Én mindig azt jelzem [mondom be], amit látok« (*I always call them the way I see them*). Mire a harmadik, a legtapasztaltabb így válaszol: »Addig az nincs is, amíg én nem jelzem [nem mondom be]« (*They aren't, until I call them*).” (26.)

Ezt követi a nyelvfilozófiai értelmezés (26–28.), amelynek segítségével a performativitás jelenségét az elvont, tudományos szintről a hétköznapi szintre hozza a szerző, s ezzel kedvet is csinál az olvasónak a soron következő nyelvelméleti eszmefuttatáshoz.

A frappáns anekdotával való szemléltetésnek bravúros példája a Bevezetőt indító történet is, amely a 2012-es londoni olimpia egyik legszellemesebb eseményét meséli el, performatívként értelmezve a sokak által látott és „lájkkolt” képsorokat.

„II. Erzsébet angol királynőt az angol titkosszolgálat leghíresebb ügynöke, James Bond kísérte el a 2012-es nyári olimpiai játékok megnyitására. Az emlékezetes (és százezrek által »lájkkolt«) képsorok Daniel Craig angol színészt mutatják, aki feladatának teljes tudatában siet fel a Buckingham Palota lépcsőin. A királyi inasnak két nevet mond: „Daniel Craig – James Bond”. Ezzel azonban

¹² *Miért félünk a farkastól? – Feminista irodalomszemlélet itt és most.* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007.

¹³ *A másik Woolf. Kulturális (ön)reflexivitás Virginia Woolf harmincas évekbéli szövegeiben.* Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012.

meg is szűnik Daniel Craignek lenni: az inas már James Bondot jelenti be a királynőnek, aki maga is Mr. Bondként szólítja meg a férfit, beléptetve ezzel Ian Fleming regényalakját a Buckingham Palota imázs-világába. Majd Bond az etikettnek megfelelően pár lépéssel az uralkodó mögött lépkedve – a királyi fenségnek kijáró alázattal, de a feladat szabta méltósággal – egyetlen szó nélkül kíséri királynőjét a várakozó helikopterig. Két »valóságosból« performált fiktív személy jelenik itt meg »valóságosan«: a királynő, aki mintegy önmagát játssza, és a titkos ügynök Bond-Craig, aki a szerző Ian Fleming (maga is egykori titkos ügynök) egyfajta meghosszabbítása és fiktivizálása.” (7.)

A jelenetet magyarázó értelmezésben azután Bollobás a fikciók és diszkurzusok világában helyezi el a királynőt, a színészt és a filmbéli titkos ügynököt, kimutatva, miként lesz a királynőből diszkurzív konstrukció, aki – miközben mindvégig királynőként viselkedik – metaleptikusan belép mind a James Bond-filmek világába, mind az épp megnyitandó olimpia „valóságos” világába. „Azt mondhatjuk tehát, hogy a királynő itt egyszerre két normarendszer kódjai szerint cselekszik; szubjektumának megalkotásában részt vesz egyrészt az »uralkodóság«, másrészt a James Bond-regények és -filmek diszkurzusa” (8.). A szerző továbbá rámutat, hogy

„...a személyek megalkotásában részt vevő két diszkurzus – az uralkodóság kulturális »szkriptje« és a Bond-fikciók konkrét szövegekönyve – egészen szokatlan módon keveredik, s az így előállított szubjektum katakretikusnak tekinthető. Vagyis a végeredmény olyan retorikai alakzattá lesz, amely egy létező fogalmat, a »királynőség« fogalmát új elemekkel tölti föl, s ezzel valójában új fogalmat hoz létre. [...] Olyan szubjektummá lesz, aki diszkurzív megképzését nem az »uralkodó-szkript« által meghatározott tárgyként, passzív módon szenved el, hanem a megfelelő diszkurzusok előzmény nélküli összehozásával maga irányítja ezt a megalkotást. Vagyis ágens és nem »páciens«; alakzati szempontból pedig megképzése katakretikus és nem metaforikus.” (8.)

Az anekdotaszerű allegória és a magyarázat valóban közel hozza az elméleti konstrukciót. Szellemes és szemléltető módon vezet föl az olyan, talán kicsit ijesztően hangzó fogalmakat, mint *megképzés*, *alanyképzés*, *szkript*, *diszkurzus*, *performativitás*, *szubjektum-performativitás*. Végül még tágabbra nyitja a performatív fogalmát, amikor olyan, a virtualitással játszó egyéb műfajokat is beidéz, mint a Cosplay-, a Comic-Con- és a Mondocon-versenyeket, illetve az ezen szerepjátékok 19. századi elődének tekinthető élőképeket (*tableaux vivants*). Egyébként Bollobás korábbi könyveinek mindegyikében fellelhető ez a feszes tudományosságot anekdotákkal lazító, a tudományos téziseket pedig anekdotákkal is megvilágító módszer: ezt tette az 1992-es New York-ban kiadott *Charles Olson* és a 2005-ben az Osirisnál megjelent *Az amerikai irodalom története* című monográfiáiban egyaránt.

Azért jó Bollobás Enikő *Egy képlet nyomában – Karakterelemzések az amerikai és a magyar irodalomból* című könyve, mert – mint korábban említettem – egy sikeres

együttalkotás eredménye: „aktívan válaszoló megértéssel” nyúl mind az elméletekhez, mind az irodalmi szövegekhez. Miközben példászerű filológiai precizitással vezeti föl az elméleti előzményeket és kontextusokat, saját „képletet” gyárt, amelyet azután szövegolvasásban (is) kipróbál. (Működik.) S míg a releváns poszt-strukturális elméleteket és terminusokat adaptálja és egyúttal a magyar szakirodalomra és szakirodalmi nyelvezetre is támaszkodik, saját diszkurzust teremt. Ez a beszédmód pedig érthetővé teszi, ami bonyolult, és továbbgondolásra, további „aktívan válaszoló megértésre” serkenti olvasóit.

A könyv hosszan sorolt erényei után legyen szabad egy gyengéségről is szólni: a könyv heterogenitásáról. Nem azért, mert nem fogadom el, hogy a „képlet” próbája is – akár a pudingé – az evés; vagyis a szövegolvasás, mégpedig a műfajuk, koruk, nyelvi és kulturális közegük szempontjából legváltozatosabb szövegek olvasása. Inkább attól félek, hogy az ilyen sokféle szövegelemzést tartalmazó könyv nem jut majd el a szűkebb szakmai körökhöz, például a magyarosokhoz, akármilyen frappánsak is Bollobásnak a magyar irodalom némely szent szövegeit érintő kalandozásai. Talán ezért „okosabb” lenne digitális korunkban e témában is homogén tematikájú monográfiákat írni: ugyanis azokat a témát kereső számára azonnal láthatóvá teszik az internetes keresők. Itt egy külön „képlet-könyvre” gondolok, ami például csak a magyar irodalomra vonatkozik. Ugyanis félek, hogy Bollobás *Édes Anna*-, *Iszony*- vagy *Színek és évek*-elemzése vagy a három Márai-műben (*Kaland*, *A gyertyák csonkig égnek*, *Válás Budán*) oly meggyőzően kimutatott séma így csak nagyon lassan kerül be a magyar irodalomtudomány vérkeringésébe. Ami kifejezetten sajnálatos volna.